

LES CONSTITUCIONS DE CATALUNYA DE L'ARXIU DE LA CIUTAT DE TORTOSA

per Jesús MASSIP I FONOLLOSA

Director del Museu i l'Arxiu Municipal de Tortosa

En la confecció de la Guia de l'Arxiu de la Ciutat de Tortosa, hem situat dins la secció XVIII.2 dos manuscrits en pergamí que figuraven amb una simple notació grafiada sobre els propis manuscrits i sense cap altra indicació que permetés d'identificar-los: *Codice C* i *Codice B*.

El còdex B és el quart exemplar conegut de Constitucions de Catalunya en versió catalana, seguint la constitució «De explicar constitucions» (compresa en el còdex) que encapçala les edicions i que porta data de la Cort de Barcelona de 1413 (rei Ferran I). De la primera col·lecció sistemàtica, se'n conserven nou o deu exemplars, dels quals només quatre en la versió catalana¹, els altres en el llatí original. Ens sembla, per tant, de la major importància donar a conèixer aquest exemplar (i el seu adjunt el còdex C) de l'Arxiu de la Ciutat de Tortosa.

El *Codice C* resulta ser una col·lecció no sistemàtica de Constitucions de Catalunya de finals del XIII o començament del XIV. El constitueixen 48 folis de pergamí de 325 × 250 mm amb caplletres vermelles i inicial destacada al foli 3; no va foliat originalment però els quaderns són complets, sis en total. Els dos darrers folis van en blanc i els dos primers són en prou mal estat, encara que el text comença al foli 3 i en una primera lectura fins on és possible resulta que comprèn, repentint-ne el text, els folis esmentats. Al foli 2v. apareix únicament la rubricació: «Rúbrica dels ordenaments feyts en la general cort de barcelona per lo seynor en Pere Rey d'Aragó anys enrere bona memòria.» Es tracta sens dubte del rei Pere II, com veurem. El foli 46v. es tanca amb un «*Expliciunt constitutiones. Deo gracias*».

1. Hem d'agrair al Dr. Font i Rius la dada del nombre d'exemplars coneguts; els tres en català són: 1. el de la Catedral de Barcelona; 2. el de la Generalitat de Catalunya; 3. el de la Biblioteca Nacional de Madrid. Als quals hem d'afegir ara l'exemplar de l'Arxiu Municipal de Tortosa.

Les dates extremes que podem constatar són 1202 (en temps per tant del rei Pere I el Catòlic) i 1291 (Jaume II) amb la particularitat que tots els reis anteriors a Jaume II porten la nota «Anys enrere bona memòria». És per tant una col·lecció contemporània del rei Jaume II (1291-1327), un segle anterior al primer projecte de compilació.

Una de les particularitats del còdex consisteix en la inclusió del jurament dels jueus de data 1242 que no apareix al manuscrit «Consuetudines» de Tortosa i que tampoc és la que figurarà a l'edició prínceps de 1539.²

Donem a continuació les rúbriques del Còdex C amb el seu foliat:

Fol. 2v. «Rúbrica dels ordenaments feyts en la general cort de Barcelona per lo seynor en Pere Rey d'Aragó anys enrere bona memòria».

Fol. 4 «Rúbrica de restitució del mer emperi». (dins la rúbrica van les dates: setembre 1202, i 12-I-1229, totes dues al fol. 7v.)

Fol. 10 «Rúbrica del fermement del seynor infant n'Amfós primer fyl» (al mateix foli va la data 26-XII-1283).

Fol. 10v. «Rúbrica dels ordenaments feyts en la general cort de Barcelona per lo seynor en Jacme bona memòria rey d'Aragó» (al fol. 11v. porta la data 24-XII-1228).

Fol. 11v. «Rúbrica com los usurés jueus feyta ordenació per lo seynor rey en Jacme bona memòria anys enrere» (al foli 14 porta la data 25 de febrer 1241).

Fol. 14 «Rúbrica en qual manera deye ésser feyt sagrament de jueus» (al foli 16v. va datat a Girona 20-II-1242. Era 1279).

Fol. 16v. «Rúbrica dels ordenaments feyts en la general cort de Cervera per lo seynor rey en Pere bona memòria anys enrere» (a continuació porta la data 1202).

Fol. 17 «Rúbrica dels ordenaments de pau e de treves feyts per lo seynor rey en Jacme bona memòria anys enrere» (al fol. 19v. porta la data 21-XII-1228).

Fol. 20 «Rúbrica de pau e de treves e de la ordenació feyta en la cort general de Cervera per lo seynor Rey en Jacme bona memòria anys enrere» (al foli 21 porta la data 17-III-1235).

Fol. 21 «Rúbrica en qual manera deu ésser feyt sagrament dels ve-guers».

Fol. 22v. «Rúbrica dels ordenaments feyts en la general cort de Montsó per lo seynor rey n'Amfós bona memòria Rey d'Aragó» (al fol. 26v. porta la data 7-XI-1289).

Fol. 28v. «Rúbrica dels ordenaments feyts per lo seynor en Jacme Rey d'Aragó en la general cort de Barcelona» (al fol. 34 porta la data 23-III-1292).

Fol. 36 «Rúbrica de l'atorgament e confirmació feyts dels ordenaments e capítols feyts per lo seynor Rey en Pere de bona memòria anys enrere e per lo seynor Rey n'Amfós bona memòria. E tots los ordenaments confercacions e

2. Vegeu Jesús MASSIP, *La Gestació de les Costums de Tortosa*, Tortosa (Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre), p. 236, nota 122.

capítols perpetuaux feyts per aquest seynor Rey en Jacme en la cort general de Barcelona».

Fol. 42v. «Rúbrica de la cuyleta de Vouatge».

Quant al *Codice B*, és ja una col·lecció sistemàtica de les Constitucions de Catalunya consegüent al primer intent de compilació (1413-1422) datable abans de 1456 com veurem. Costa de 265 folis de vitella de 275 × 390 mm, dels quals 244 escrits. Falta el quadern que va dels folis 9 al 16. Els folis 221 i 222 són blancs, també els 24 i 245 i és de suposar que quedaven en blanc del 246 fins al 258 que falten. Són blancs també del 260 fins al 265. Els folis 243 i 259 porten escrits extravagants. Hi ha a més a més 4 folis solts no foliats amb l'índex de rúbriques. Al final i al peu de cada quadern hi ha el reclam per indicar el començament del següent. Va tot foliat en romans i vermell, i al cap de la plana centrat (en vermell i blau) al verso L (indicació de llibre) i al recto el número del llibre fins al foli 149. Les caplletres en vermell i blau de factura molt delicada i les rúbriques i començaments de llibre retolats en vermell. El primer foli molt ricament miniat porta al centre les armes de la Ciutat al cap i al peu de plana, i als marges dos pals vermells sobre camp d'or a cada banda de les armes sobredites, tot amb or i viu acolorit. Això ens fa pensar en algun nobiliari català que dona les armes del «marquesat de Tortosa» (títol que només porten els reis de la corona d'Aragó que té el seu inici en Ramon Berenguer IV) i que estableixen com: «en escartell; 1 i 4 d'or, dos pals de güella (vermell) 2 i 3 de güella un castell d'or». La relligadura amb pell repujada porta també les armes de la Ciutat i els pals del Principat (aquí els quatre) duplicats en quatre escuts en losange. Les armes de la Ciutat estan esborrades pel temps però no les del Principat, on encara es veu l'or. Molt ornamentades amb gofrats en fred les cobertes porten també cada una quatre cartabons de llautó per protegir els angles i una peça central estrellada. La darrera coberta porta també quatre plaquetes de llautó per a les tanques. Queden les restes de les tanques i l'arnella per subjectar el còdex i fer-ne un «llibre de la cadena». Trencades les relligadures, perdut un quadern, arrancada la coberta, sembla que és un còdex que ha estat molt maltractat, primer segurament per molt ús però sobretot en època recent, quan la magnífica primera plana ha estat barroerament restaurada amb paper, retallada i grafiada directament amb la signatura «Codice B» de grans caràcters i lletra inconfusible després de sotmetre el foli a raspats per esborrar signatures anteriors (hem tractat d'esborrar amb la aplicació d'un esborratint les grans lletres d'estilogràfica moderna que l'embrutaven i encara no ens n'hem sortit del tot). Diem això perquè de la placa fotogràfica antiga que es conserva es pot deduir que portava la mateixa signatura «*Codice B. Archivo Municipal de Tortosa*» amb lletra però molt més petita, i una etiqueta de paper on deia: «-1- *Vitrina del Excmo. Ayuntamiento 104 2-2-19... (?)*». Però el més notable i a peu de plana (avui desapareguda del tot pels raspats i retallats) era una nota antiga: «*memento mori (?)*».

Índex de Rúbriques del còdex B:
Completem, indicant-ho entre parèntesis, les rubricacions del còdex amb les de l'índex adjunt al còdex.

(PRIMUS LIBER)

1. — De la Sancta fe cathòlica
- 2v. — Que nengú no gos... ne tenir llibres de vell o novell testament en romanç
3. — Usatge de les Santes Esgleyes
5. — De bisbes
6. — De les coses prohibides als clergues
- 6v. — De la audiència del Príncep
7. — D'heretges e excomunicats
8. — Confirmació de papa Gregori
- (9. — De juheus e serrahins)
- (13. — De celebrar corts e en quin temps)
17. — De reparatió de greuges
- 17v. — Capítol del rei Alfonso quart en la Cort de San Cugat
- 20v. — De leys usatges y constitucions
- 21v. — De interpretar constitucions
22. — De observar constitucions
23. — De explicar constitucions
- 24v. — De manament de Príncep
25. — Si contra dret
- 25v. — De diverses rescrits
- 27v. — De privilegis i immunitats
- 28v. — De dret de segell
- 29v. — Que tots los officials
- 30v. — De ofici de canceller
32. — De ofici de camarlenc
33. — Id. de governador
- 34v. — Id. de jutges de cort
- 35v. — Id. de Vaguer
- 35v. — Forma del sacrament dels veguers
- [36v. i 37 en blanc]
- 38v. — De ofici de consellers paers, còsols...
39. — De ofici de jutge
40. — Id. de jutges delegats
- 40v. — Id. de jutges inquisidors e jutges de la taula
48. — Id. de advocats i de procuradors
- 48v. — Id. de porters e d'atzemblers
- 49v. — Id. de saigs
50. — Quals oficials no entren en jurisdicció d'altres
- 50v. — De les coses prohibides als oficials

- 50v. — Que els oficials no prenguen servei ne acapte
 Que els oficials reals no tinguin ofici...
 51. — Que oficials fasen personalment/
 Que els oficis trienals
 51v. — Que els oficis no sien continuats
 52. — Que els oficis no sien atorgats
 53. — De persones prohibides
 54. — Que els oficials no puxen

(LIBRE SEGON)

54. — De mostrar e exhibir notes
 54v. — De donar libell
 55. — De pactes
 (De empriments e treves)
 55v. — Que advocats, metges e notaris
 56v. — Que no li sie legut transferir
 Que no li sia legut a algú posar senyal
 57. — De dol, mal e engan
 57v. — De jurament e de calúmnia

(LIBRE TERÇ)

- 57v. —
 58. — De juhís e fermes de dret
 58v. — De reptats de bahia
 59v. — De orde que deu ésser observat
 60. — De dilacions
 60v. — De jurisdicció
 62. — De for dels hòmens de paratge
 Del impetrant privilegi
 62v. — Quant sia legut
 Quant lo príncep
 63. — En quin loc deu ésser convengut
 Custuma de Catalunya: De legítima
 63v. — De servituts
 64. — De dan donat que sia esmenat
 67. — De jugadors

(LIBRE QUART)

- 67v. — De jurament
 69v. — De salaris de jutges

- 74v. — Que lo fill no sia tengut
- 75. — De accions e obligacions
Que per deute civil
- 75v. — De proves
De testimonis
- 77. — De fe, autoritat e calendari
- 78v. — De notaris
- 80. — De usures
- 82v. — De depòsit
- 84. — De compra e de venda
Quines coses no es poden vendre
- 84v. — De vectigals, leudes...
- 87. — Revocació del destreyniment de TORTOSA
- 87v. — De dret emphiteòtic

(LIBRE V)

- 89v. — De sposalles
- 91. — De promissió de dot
Dissolt lo matrimoni
- 91v. — De tudors

(LLIBRE Sisè)

- 92v. — De sclaus
- 92v. — De furts
De pupillaris
- 93v. — De fills e pares pretèrits
De aquells qui... les heretats són toltes
- 94. — De significat de paraules
De successió ab intestat
- 94. — ACÍ FINEIX LO LIBRE VI E COMENÇ LO VII
- 94. — De adquirir senyoria
- 94v. — De prescripcions
De fruuyts
- 95. — De averias e composicions
- 95v. — De la executió de la cosa jutgada
- 96v. — De appellacions
- 97v. — De aquelas que fan cessió

(LIBRE VIII)

- 97v. — De violència

- 98v. — De deseiximent
De deffensió
99. — De obres públiques / De penyores
101. — De marques
102. — De coses litigioses
De fermances
De emancipació de fill
- 102v. — De costuma
103. — De donacions
- 103v. — De revocar donacions
104. — Consuetut de Catalunya
Que lo regne de mallorques ab ses illes e la ciutat de Tortosa nos
puyen separar de la corona

(LIBRE IX)

105. — De acusacions e denunciacions
- 105v. — De inquisicions
- 107v. — De custòdia de presos
- 108v. — De alguatzirs
- 109v. — De maldients e blasfemants
110. — De adulteris
111. — De homicidis
- 111v. — De crim de fals
112. — De moneda valor
113. — De crim e de sacrilegi
- 113v. — Procés sobre la mort de l'abat de sant Cugat
118. — De injúries
De no trencar sèquia de Barcelona
- 118v. — De aquells qui acullen... los crimosos
- 121v. — De penes corporals e pecuniàries
123. — De bandejament
- 123v. — Dels béns dels condeempnats

(LIBER X EXPLICIT LIBER IX INCIPIT)

- 123v. — De dret de fisch
- 125v. — Del bouatge
127. — De remissió del monedatge de cenes...
Que el rey fassa la messió
- 127v. — De hòmens propis o borders
128. — Custuma de Cathalunya
Que els hòmens propis no es pux an mudar
129. — De feus e apostats

- 130v. — De confirmacions e aprovacions
 133. — De proemis e conduccions e fermes de dret
 146. — LOS CASOS EN QUÈ LO SENYOR NO ÉS TENGUT
 147. — Ací conmensen les costums de catalunya entre senyors e vasalls
 147v. — De la manera de donar postat
 De aquells qui empatxen donar plena postat
 En qual manera es dóna postat si castell es enderroca
 148. — De les coses del vassall trobades en lo castell...
 En qual manera no ajuda prescripció...
 Quan deu ésser retuda la postat (potestat)
 148v. — Quant no sia dit ésser donada plenament potestat
 De les despeses de les guàrdies
 149. — En qual manera és proveït contra lo vassall
 En quina manera és proceït contra enfiteota
 149v. — De injúria feta al senyor
 D'alou de castellà
 En quals coses prescriu lo castellà
 150. — En quines coses prescriu lo senyor
 150v. — Quals aloers són tenguts defendre los castells
 151. — Sots examen de qui los aloers són tenguts pledejar
 Què pot lo castellà o no alienar
 151v. — Si lo senyor pot disminuir al vassall o no
 152. — En qual manera lo comprador de castell sia mes en possessió
 152v. — Quant ha loc gratificació...
 En qual manera sia dada postat per fembra
 153. — Si lo vassall pus que ha fet homenatge pot lexar lo feu
 Si sufructuari...
 153v. — Quan los castellans tenen la castellania...
 Qual vassall és tengut fer homenatge
 Si ans que haia fet homenatge lo vassall pot ésser bare...
 154. — Quan e ens quins casos deu ésser renovellat homenatge
 De la pena del vassall qui contradiu
 De molta manera de homenatge
 154v. — Quan pot lo hom soliu fer homenatge
 Com se deu haver lo hom soliu de dos senyors...
 155. — En qual manera lo hom franc se pot constituir
 155v. — Homenatge si es pot presciure
 Si lo fill d'algun hom propi
 157. — Si algú pot esser hom soliu de dos senyors
 157v. — Si'l vassall és tengut seguir son senyor
 Quals hòmens del vasall sien dits hòmens de príncep
 158. — En quines coses són tenguts al príncep los hòmens...
 159. — Que'l senyor superior no pugue comptar feu o castellania inferior
 159v. — Si lo parent de part de pare... mort sens fills...
 160. — En qual manera fellonia comesa al senyor...
 160v. — Quisquines són los drets que el senyor ha en son home

162. — (quasi tot blanc)
- 162v. — Ací COMENSAN LES COSTUMES DE CATALUNYA. Si feran tres vassalls en un feu.
Si el senyor pren postat de algú castell...
163. — De vassall e castellà contradient ferma de dret
Si un dos o tres senyors havents feu...
- 163v. — Que senyor se pot retenir lo feu quan se ven...
En qual manera lo castellà pot contradir de no fer homenatge
- (164). — En quina manera lo vassall pot lexar lo feu
En qual manera lo senyor pot demanar loïsmes de l'hereter feu-datari
- (164v). — En quina manera lo vassall pot divisir lo feu
En qual manera los masovers e altres francs...
Quan lo castellà fa homenatge al senyor maior
165. — Si per feu de valor de XX ss. en ius cavaller deu fer homenatge
Si en un castell los dos hereters...
Quant un castell són molts aloers...
- 165v. — De pau e de treva
166. — Usatge dels prelats
168. — La treva de nostre senyor
- 168v. — La pau e treva de nostre senyor
- 198v. — Forma del jurament que deuen fer los veguers
- 199v. — Concòrdia feta per la reyna Eleonor e lo cardenal de Comenge
201. — Aquestes constitucions foren temporals consuetudines
De ofici de veguer
- 201v. — De ofici de jutge de Taula
De bans
202. — De ofici de governador
- 202v. — De manaments de príncep
De esclaus fugitius
D'ofici de governador
203. — D'ofici de consellers
De abans
De manaments del Príncep
D'esclaus fugitius
- 203v. — De ofici de governador
De jugadors
204. — Aquests capítols foren temporals
D'ofici de jutge
- 204v. — D'ofici de jutge delegat
- 205v. — De falsa moneda
De fer pregàries al rei
206. — De fer pregàries al príncep
207. — De fer pregàries al rey
- 207v. — De ofici de jutge delegat
208. — De remissió de monedatge

- 208v. — D'ofici de jutge delegat
 209. — De vectigfals
 211. — Constitució de la regina Maria
 221-22. — (blancs)
 223. — Bouatge
 243... — [extravagant] Festes presa de Granada 1492
 Cèquia d'Aldover 1504
 244-245. — [Blanc]
 246-258. — [falten]
 259. — derrocament mollons Ulldecona, La Galera, La Cènia... 1478 i
 1563 [extravagant]
 260-265. — [blanc]

Hem dit que el còdex B es pot intentar datar; efectivament entre les rúbriques del foli 2v i 3 hi hauria d'anar la constitució de «la Concepció Inmaculada de la Sacratíssima Verge Maria». El fet que no aparegui tal constitució datada en la Cort de Barcelona de 1456 fa pensar immediatament que ens trobem davant d'un còdex anterior a aquesta data. Però si resseguim els monarques i corts que figuren a les constitucions subsegüents es confirma atès que trobem els noms de Ferran I (1412-1416) i Alfons IV (1416-58) com a darrers monarques dels quals consten constitucions. Així mateix les dates que figuren en el cos del còdex no trobem que mai siguin posteriors, excepció feta de les extravagants que van de 1478 fins a 1563, i justament el fet de ser extravagants confirma la major antiguitat del còdex, atès que son afegides en lletra cursiva posterior aprofitant els folis blancs que quedaven al final del text.

Cal finalment relacionar aquestes Constitucions de Catalunya amb les Costums de Tortosa: Recordem que a Tortosa, a partir del «Consuetudines» es canvia l'ordre d'aplicació de les fonts (que almenys des de la Sentència de Flix era: 1. - Usatges. 2. - Consuetuds. 3. - Dret Comú) i que s'invertirà a partir de 1272: 1. - Costums de Tortosa (incorporats a les Costums els Usatges vigents a Tortosa al llibre 9, rúbrica 29) 2. - Usatges de Barcelona 3. - Dret comú. En definitiva per manament de Pere el Cerimoniós i a partir de 1380 s'establirà així: 1. - Costums de Tortosa 2. - Usatges de Barcelona i Constitucions de Catalunya 3. - Dret Comú.

Que a partir de 1380 unes Constitucions de Catalunya figurin adjuntes a Costums de Tortosa i en relació amb el corpus local sembla doncs lògic i fins i tot preceptiu; la conservació del còdex B en seria una bona prova. Però el fet que es conservi el còdex C, que es pot datar quasi un segle abans del manament de Pere el Cerimoniós, pot significar que tot i no ser estrictament obligatori es tenien les Constitucions com a dret supletori a Tortosa ja des de temps prou immediats a la darrera compilació de les Costums a les acabelles del segle XIII.

En tot cas la nota antiga que hem relacionat posada al peu del primer foli del còdex B, «*memento mori* (?)» fa una referència explícita a costums i al fet que hom ha de tenir en compte les Constitucions de Catalunya en relació a les Costums de Tortosa.